

УДК 316.6-342.7

[https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4\(34\)-577-593](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2023-4(34)-577-593)

Шаумян Олена Геворківна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри професійної освіти, Херсонський державний аграрно-економічний університет, вул. Стрітенська, 23, м. Херсон, 73006, тел.: (0552) 41-44-35, <https://orcid.org/0000-0001-9906-2735>

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. З метою забезпечення ефективної профілактичної роботи з дітьми під час її здійснення слід урахувувати теоретичні рекомендації практиків різних сфер діяльності та зважати на вікові і соціально-психологічні особливості розвитку молодших школярів. Зокрема, варто пам'ятати, що діти не можуть довго концентруватися на одному виді діяльності, як от активне слухання. Зазначене вимагає особливої уваги до обрання стилю подання інформації для такої вікової категорії, незалежно від її різновиду (чи-то соціальна реклама, чи-то інформація про домашнє насильство в мережі Інтернет тощо).

Ліцеями було надано нам можливість провести дослідження серед учнів 1-4 класів, що вирізняються низьким рівнем дисципліни на уроках, низькою вмотивованістю до навчання та низьким рівнем виконання домашнього завдання. У дослідженні взяли участь 185 учнів; з них вісімдесят дівчаток та сто хлопчиків; серед хлопчиків було п'ять учнів з особливими потребами.

Дослідження спрямовано на те, щоб окреслити проблему домашнього насильства у розрізі ідеального бачення молодшим школярем сім'ї та реальної обстановки, в якій він проживає, і попередити негативні фактори, які можуть викликати серйозні психологічні проблеми в подальшому житті дитини та її в дорослому віці.

Потреба у здійсненні профілактичних заходів з попередження домашнього насильства та запобігання йому зумовлена тим, що ці заходи мають забезпечити формування в соціумі загальної несхвальної думки щодо насильства в сім'ї.

Практиками доведено, що саме серед дітей молодшого шкільного віку профілактичні заходи є найбільш ефективними. Важливим є те, щоб у процесі шкільного навчання та позашкільного життя дітей їм було запропоновано

соціально схвалені позитивні рольові моделі поведінки поза домашнім насильством. Саме ці соціально схвалені моделі поведінки сприяють формуванню позитивних, успішних, соціально благополучних молодших школярів.

У процесі проведеного дослідження розглянуто лише деякі соціально-правові аспекти з профілактики домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку, тому окреслена проблема потребує подальших наукових розвідок.

Ключові слова: профілактика, соціально-психологічна робота, діти молодшого шкільного віку, домашнє насильство, сім'я, батьки, тривожність, самотність, імпульсивність.

Shaumian Olena Nevorkivna Candidate of Psychological Sciences, PhD degree, Associate Professor, Associate Professor of Department of Professional Education, Kherson State agrarian and economic University, Stritenska St., 23, Kherson, 73006, tel.: (0552) 41-44-35, <https://orcid.org/0000-0001-9906-2735>

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА СЕРЕД ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Abstract. З метою забезпечення ефективної профілактичної роботи з дітьми під час її здійснення слід урахувати теоретичні рекомендації практиків різних сфер діяльності та зважати на вікові і соціально-психологічні особливості розвитку молодших школярів. Зокрема, варто пам'ятати, що діти не можуть довго концентруватися на одному виді діяльності, як от активне слухання. Зазначене вимагає особливої уваги до обрання стилю подання інформації для такої вікової категорії, незалежно від її різновиду (чи-то соціальна реклама, чи-то інформація про домашнє насильство в мережі Інтернет тощо).

Ліцями було надано нам можливість провести дослідження серед учнів 1-4 класів, що вирізняються низьким рівнем дисципліни на уроках, низькою вмотивованістю до навчання та низьким рівнем виконання домашнього завдання. У дослідженні взяли участь 185 учнів; з них вісімдесят дівчаток та сто хлопчиків; серед хлопчиків було п'ять учнів з особливими потребами.

Дослідження спрямовано на те, щоб окреслити проблему домашнього насильства у розрізі ідеального бачення молодшим школярем сім'ї та реальної обстановки, в якій він проживає, і попередити негативні фактори, які можуть викликати серйозні психологічні проблеми в подальшому житті дитини та її в дорослому віці.

Потреба у здійсненні профілактичних заходів з попередження домашнього насильства та запобігання йому зумовлена тим, що ці заходи мають забезпечити формування в соціумі загальної несхвальної думки щодо насильства в сім'ї.

Практиками доведено, що саме серед дітей молодшого шкільного віку профілактичні заходи є найбільш ефективними. Важливим є те, щоб у процесі шкільного навчання та позашкільного життя дітей їм було запропоновано соціально схвалені позитивні рольові моделі поведінки поза домашнім насильством. Саме ці соціально схвалені моделі поведінки сприяють формуванню позитивних, успішних, соціально благополучних молодших школярів.

У процесі проведеного дослідження розглянуто лише деякі соціально-правові аспекти з профілактики домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку, тому окреслена проблема потребує подальших наукових розвідок.

Ключові слова: профілактика, соціально-психологічна робота, діти молодшого шкільного віку, домашнє насильство, сім'я, батьки, тривожність, самотність, імпульсивність.

SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF PREVENTION OF DOMESTIC VIOLENCE AMONG CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE

Abstract. In order to ensure effective preventive work with children, during its implementation, one should take into account the theoretical recommendations of practitioners in various fields of activity and take into account the age, social and psychological characteristics of the development of younger students. In particular, it should be remembered that children cannot concentrate on one activity for a long time, for example, as active listening. What is stated in the article requires special attention to the choice of the style of presenting information for such an age category, regardless of its variety (whether it is social advertising, information about domestic violence on the Internet, etc.).

We were given the opportunity by lyceums to conduct research among students in grades 1-4, who are distinguished by a low level of discipline in the classroom, low motivation for learning and a low level of homework. In the study involved 185 students; of these, eighty girls and one hundred boys; among the boys, there were five students with special needs.

Research seeks to identify the problem of domestic violence in the context of a junior schoolchild's vision of an ideal family and the real environment in which he lives, and to prevent negative factors that can cause serious psychological problems in the child's later life and his as an adult.

The need for the implementation of preventive measures to prevent domestic violence and its prevention is due to the fact that these measures should ensure the formation in the society of a general disapproving opinion about domestic violence.

Practitioners have proven that it is among children of primary school age that preventive measures are most effective. It is important that in the process of schooling and extracurricular life of children they are offered socially approved positive role models of behavior outside of domestic violence. It is these socially approved models of behavior that contribute to the formation of positive, successful, socially prosperous younger students.

In the process of the study, only some social and legal aspects of the prevention of domestic violence among children of primary school age were considered, therefore, this problem requires further scientific research.

Keywords: prevention, social psychological work, children of primary school age, domestic violence, family, parents, anxiety, loneliness, impulsivity.

Постановка проблеми. Кожна держава піклується про гарантування населенню умов життєдіяльності, які сприяють формуванню стабільного та безпечного середовища. Особливої уваги в Україні та інших країнах світу потребує проблема профілактики домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку, що передбачає дослідження соціально-психологічних та правових аспектів цього явища. Зокрема, вивчається стан дитини в родині, її залучення до участі в життєдіяльності соціуму, її особистісне зростання, її матеріальне й соціальне благополуччя.

Дані щорічних досліджень щодо жертв домашнього насилля серед дітей молодшого шкільного віку вражають своєю кількістю (числом жертв) і динамікою зростання. Принагідно відзначимо, що така категорія дітей, як правило, не звертається до класних керівників, шкільного психолога, поліції, соціально-психологічних служб, суду тощо. Водночас турботу викликає те, що ті дорослі (сусіди, родичі та ін.), які могли б допомогти, часто ігнорують проблему жертв домашнього насильства. Діти цієї категорії досить часто зазнають голоду і не мають одягу й взуття відповідно до сезону, однак оточення, на жаль, не переймається цим.

Домашнє насильство в Україні та в країнах світу є розповсюдженим явищем. Такий вид насильства являє собою медичну, соціально-психологічну, юридичну проблеми. Крім того, домашнє насильство серед дітей молодшого шкільного віку становить ще й проблему суспільної безпеки. За роки незалежної в Україні відбувались законодавчі зміни з метою поліпшення допомоги постраждалим дітям. Фахівцями різних галузей – юристами, поліціантами, соціальними й практичними психологами, соціальними

працівниками, соціальними педагогами – розроблено теоретичні і практичні методики та підходи щодо виявлення факту насильницьких дій у сім'ї, подолання таких дій за рахунок здійснення профілактики домашнього насильства в соціумі та через просвітницьку роботу тощо.

Важливо окреслити проблему домашнього насильства в сім'ї серед дітей молодшого шкільного віку для подальшої розробки технологій, методик та методів її подолання в Україні. З'ясування соціально-правових аспектів профілактики домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку є актуальним питанням для фахівців різних галузей. З огляду на це нами обрано таку проблематику, яка допоможе краще вивчити та зрозуміти дієвість проведення профілактики домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі домашнього насильства над дитиною молодшого шкільного віку в рамках соціально-психологічних та правових проблем присвячено праці таких дослідників, як: А. Блага, Л. Алексеева, Л. Аларкон, О. Бандурка, О. Безпалько, Ю. Битяк, Л. Виготський, В. Голіна, А. Дубік, А. Кріпович, К. Леві-Строс, К. Левченко, М. Легенька, К. Лоренс, Д. Лях, Н. Максимова, К. Мілютіна, А. Мудрик, Р. Овчарова, В. Огоренко, С. Палмер, Т. Перцева, Н. Рудкевич, Т. Титаренко, Е. Фромм, Г. Христова, К. Цимбал, А. Шиделко та ін.

Профілактику домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку в рамках її соціально-правових аспектів слід продовжувати неухильно, досліджувати систематично, оскільки від ефективності організованих профілактичних заходів залежить повноцінний розвиток дитини та її матеріальне й соціальне благополуччя.

Мета статті – дослідження соціально-правових аспектів профілактики домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку задля їх матеріального й соціального благополуччя.

Виклад основного матеріалу. Статтею 1 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» визначено систему заходів, що здійснюються задля покращення рівня знань населення держави щодо форм причин і наслідків домашнього насильства. Відомо, що формування толерантного, високо культурного і доброго ставлення у дітей є основою, яка забезпечує особистісне зростання дитини у процесі становлення особистості під час переходу від віку дитини до дорослої людини. Саме завдяки вихованню позитивних якостей і чеснот можна досягти зменшення кількості дітей, що зазнали насильства в родині в молодшому шкільному віці. Окрім того, важливо розвивати та виховувати небайдуже ставлення в суспільстві до такої проблеми. Діяльність соціально

благополучної дорослої людини має бути спрямована на зміни як соціальних ролей, так і обов'язків подружжя; зміну акцентів у стосунках, що вимагає виховання почуття поваги до кожної статті, бережного ставлення один до одного [6].

Соціальною профілактикою, згідно із Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», є діяльність, що спрямована на попередження аморальної, протиправної, іншої асоціальної поведінки дітей і молоді та запобігання такому впливу на дітей через реалізацію різних психологічних та соціальних методів [8].

Профілактика домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку передбачає такі методи роботи:

- 1) інформування дітей та батьків через інформаційний куток чи консультування;
- 2) просвітницька діяльність через лекції, тренінги;
- 3) соціальне навчання молоді, щодо норм поведінки через тренінги, рольові ігри, бесіди;
- 4) Соціальна реклама соціальних установ і закладів та їх послуг, що спрямовані на підтримку дітей та молоді;
- 5) правова освіта дітей та членів їх сімей щодо насилля в сім'ї;
- 6) профорієнтаційна робота з дітьми щодо вибору професії та працевлаштування [1].

Серед профілактичних заходів виокремлюють такі різновиди: заходи первинної профілактики; заходи вторинної профілактики; заходи третинної профілактики [1].

1. Первинна профілактика – комплекс заходів, які здійснюють з метою інформування; представлення соціально схвалених зразків поведінки; переконання, навчання, спрямування; організації роботи в громаді, мікросередовищі, сім'ї. Така первинна соціальна профілактика має використовувати технології «рівний – рівному», критичного мислення, критичного аналізу, «Я і стереотипи» тощо.

Зокрема, у школі практикують виховні години, які організовують класні керівники; просвітницькі класні й позакласні години; тижні обізнаності з різних проблемних тем (протидія насиллю; протидія домашньому насильству; розв'язання конфліктів; прояви агресивної поведінки тощо). Водночас педагоги проводять уроки правового навчання, під час яких знайомлять дітей з їхніми правами та обов'язками. Вагому роль відведено облаштуванню інформаційних куточків, на яких розміщено алгоритм дій у разі домашнього насилля, адреси та номери телефонів установ, що надають допомогу сім'ям у складних життєвих обставинах.

2. Вторинна профілактика – комплекс заходів, які застосовують для роботи з сім'ями, де зафіксовано чи спостерігається жорстоке ставлення до дітей, членів родини, домашніх тварин. Така цілеспрямована робота з окремими дорослими і молодшими школярами відбувається з метою зміни ставлення батьків до поведінки з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей тощо.

3. Третинна профілактика – комплекс заходів, які застосовують з тими, хто постраждав від жорстокого ставлення, з метою навчання самозахисту або опіки; з домашніми кривдниками проводять соціальне навчання і здійснюють контроль для збереження сім'ї, позбавлення батьківських прав чи інших критичних ситуацій [1].

Важливим аспектом під час дослідження проблеми насилля в сім'ї є розгляд інших складових, зокрема таких, як звинувачення жертви; потенційна жертва; психологічні, емоційні та інтелектуальні негативні наслідки; проблеми чи провокування жертвою агресора [1; 3].

Отже, з метою забезпечення ефективної профілактичної роботи серед дітей під час її здійснення слід урахувувати теоретичні рекомендації практиків різних сфер діяльності та зважати на вікові і соціально-психологічні особливості розвитку молодших школярів. Зокрема, варто пам'ятати, що діти не можуть довго концентруватися на одному виді діяльності, як от активне слухання. Зазначене вимагає особливої уваги до обрання стилю подання інформації для такої вікової категорії, незалежно від її різновиду (чи-то соціальна реклама, чи-то інформація про домашнє насильство в мережі Інтернет тощо).

Навчання у школі для дітей молодшого шкільного віку є непростим і до того ж таким місцем, де дитина проводить переважну більшість свого часу, що потребує відповідних зусиль.

Згідно з шкільною навчальною програмою, виконання заходів щодо реалізації соціальної політики з профілактики домашнього насилля покладено на класних керівників, шкільного психолога та соціального педагога, а також на вчителя предмета «Основи здоров'я», «Людина і світ». У рамках викладання цих предметів вчителі надають учням інформацію щодо прав та обов'язків кожного члена сім'ї; базові знання щодо правового захисту та домашнього насильства; знайомлять з поняттям «конфлікт», окреслюють шляхи розв'язання конфліктних ситуацій; формують навички, які допомагають позитивно вирішувати конфлікти.

У позаурочний час з учнями проводять різні заходи в лекційній, тренінговій чи конкурсній формі. Зокрема, традиційно протягом листопада організовують «16 днів проти насилля». У цей період класні керівники

одночасно з соціальним педагогом та психологом проводять виховні години, що спрямовані на проблеми домашнього насильства, та організовують конкурс малюнків з теми боротьби проти різних видів насильства.

У рамках цих заходів для виявлення випадків домашнього насилля доцільно провести бесіду чи опитування за запитальником ООН з учнями 4-х класів, яким вже виповнилося 10 років.

З метою з'ясування більш конкретних аспектів стосунків у сім'ї можна запропонувати членам сім'ї заповнити опитувальник з виявлення небезпечності партнера у процесі внесення модифікації-спрощення, яку можна застосовувати під час роботи з дітьми молодшого шкільного віку.

З метою корегування проблемної ситуації з третинної профілактики дитина потребує допомоги фахівців різних галузей, передусім це соціальний і практичний психолог, соціальний працівник, соціальний педагог, юрист, поліцейський, реабілітолог, корекційний педагог, дефектолог.

З метою кращого розуміння реальної ситуації проведено дослідження на базі закладів загальної середньої освіти – 10 ліцеїв м. Кропивницького.

Ліцеями було надано нам можливість провести дослідження серед учнів 1-4 класів, що вирізняються низьким рівнем дисципліни на уроках, низькою вмотивованістю до навчання та низьким рівнем виконання домашнього завдання. У дослідженні взяли участь 185 учнів; з них вісімдесят дівчаток та сто хлопчиків; серед хлопчиків було п'ять учнів з особливими потребами. Дослідження здійснювалося до війни в Україні і передбачало охоплення більшої кількості навчальних закладів. Після початку повномасштабної війни дослідження було припинено, щоб забезпечити репрезентативність вибірки і витримати вимогу щодо перебування школярів молодшого шкільного віку в подібних умовах.

У процесі дослідження було використано низку методик, пропонуємо почергово розглянути отримані дані. Так, першою застосовано проєктивну методику «Будинок – Дерево – Людина» (автор Дж. Бук), її результати такі [4]:

1) Будинок у 88 % опитуваних намальований симпатично і має вигляд затишного помешкання. Цілком можливо, що дитина таким чином сприймає свій власний будинок в широкому сенсі, тобто свою сім'ю. У 12 % зображений будинок зображений закинутим.

2) У 42 % опитуваних дітей будинок зображено найбільшим з усіх інших елементів малюнка (дерева і людини), тобто значення сім'ї у світі дитини є значним. У інших 58 % будинок має середній розмір.

3) Сходинок у 100 % дітей намальовані перед дверима. Це свідчить про те, що в сім'ях не виникають сильні конфліктні ситуації, унаслідок яких дитина «закривається» від спілкування.

4) Димар, за тестом Дж. Бука, є проекцією сфери фантазії [4]. Розглянувши уважно цю деталь малюнка, на можна зрозуміти, наскільки дитина є мрійником.

На малюнках зображення труби димаря є не у всіх дітей, що ускладнює аналіз цієї деталі. Це можна пояснити тим, що більшість дітей проживають у місті, частина з них хоч і має бабусь й дідусів у сільській місцевості, однак діти по-різному його бачать, а ще частина з них не сконцентрували на ньому уваги.

5) Усі дерева зображені із зеленим листям. Це свідчить про те, що діти не відчують понад міру психологічного дискомфорту. Коріння виглядає у 75 % школярів. Це може сигналізувати про невпевненість дітей у своєму майбутньому.

Слід зазначити, що виділене дупло, яке описується у Дж. Бука, є характеристикою пережитої складної події чи ситуації [4]. Жоден з учасників дослідження його не намалював.

Гілки, за проективною методикою Дж. Бука, є символом товариськості дитини. У 60 % опитуваних дітей вони розходяться в сторони, утворюючи розлогу крону, тобто дитина контактна, відкрита. У 40 % – стиснуті і намальовані однією-двома лініями чи відсутні взагалі, що говорить про наявність проблем у соціальних взаємодіях з іншими.

6) Розміщення малюнків. У 30 % малюнок зсунутий вгору, що є свідченням невпевненості дитини у собі. У 70 % виявлено достатню впевненість для свого віку.

Згідно з трактуванням Дж. Бука, правий бік картинки символізує майбутнє, а лівий її минуле [4]. Розміщення малюнків у лівій частині аркуша спостерігається у 25 %, тобто у молодших школярів є акцент на подіях минулого. Розміщення малюнків саме у лівому верхньому куті аркуша виявлено у 30 %. Такі діти схильні до уникнення нових переживань, їм притаманне бажання повернутися до минулого чи поринути у мрії.

Сильний зсув до правого краю аркуша був зафіксований у 45 %. Це свідчить про те, що діти прагнуть до майбутнього, оскільки хочуть позбутися минулого.

Згідно з автором методики Дж. Буком, важливою під час діагностування є послідовність зображень того, що малює дитина [4]. Аналіз цієї послідовності свідчить про те, що у 75 % школярів є розуміння, свого місця в родині, у світі. Якщо спочатку дитина малює себе, це означає, що у неї переважає активна життєва енергія. Така тенденція зафіксована у 25 % опитуваних.

Наступною у процесі нашого дослідження було використано проективну методику «Сімейна соціограма» (автори Є. Ейдемільер, О. Черемісін) [9]. Під

час виконання цієї методики у дітей виникли неочікувані складнощі, що спричинило збільшення часу для її проведення до 37 хвилин, а не 20 хвилин, як було передбачено.

Проективна методика має такі складові:

- 1) кількість членів сім'ї, що намальовані дитиною;
- 2) розмір кіл;
- 3) розташування кіл відносно одне одного [9].

За результатами зазначеної методики ми з'ясували, що:

- 40% дітей забули намалювати меншого брата чи сестру;
- 20 % не намалювали бабусь, дідусів (це свідчить про слабкий емоційний зв'язок з ними);
- 40 % намалювали всіх членів родини різних поколінь.

Для більш детального аналізу ми обрали окремі малюнки дітей. Так, у хлопчика А, згідно з малюнком кіл, є сумніви щодо своєї ролі та значущості в сім'ї, тому що він перемалював власне коло. Такою ж є ситуація і з татом. Тобто скоріш він прагне бути разом з татом і мати більш вагому роль у сімейних взаємовідносинах. Мама при цьому зображена досить далеко від них обох. Це може бути свідченням дистанціювання від мами. Опитана дитина зображена найвище в колі, що відображає важливість для дитини її думки у взаємодіях з сім'єю.

На малюнку дівчинки А зображені брати є двоюрідними, а не рідними. Вони розміщені знизу кола, а відтак не відіграють важливої ролі, однак все-таки згадані нею.

На малюнку дівчинки Б можна побачити лише близьке коло сім'ї, усі члени сім'ї зображені великими, а відтак важливими. Проте стерте коло мало символізувати маму та ще й знаходилося на коло дитини. Це свідчить про те, що в дівчинки є бажання більш тісного зв'язку з мамою. Мама показана вищою за всіх, тобто школярка сприймає її найважливішою. Рідна сестра віддалена від усіх членів родини, що може сигналізувати про конфлікт між ними.

Дівчинка В винесла поза межі кола одного члена родини, що може відображати ситуацію в родині як ставлення до тата у випадку розлучення та від'їзду від родини, несприйняття його родинною через якісь дії, неспілкування з сестрою. Не всі члени родини підписані. Цікавим є те, що на малюнку в колі родини нікого не зображено. Сестра у верхній частині аркуша сприймається найважливішою, але й вона є достатньо віддаленою. Себе дівчинка намалювала в малесенькому колі, що може вказувати на низьку самооцінку. Ситуація потребує подальшої роботи шкільного психолога з сім'єю для виявлення проблеми.

Дівчинка Д намалювала маму найбільшою, оскільки вона є важливішою для неї, проте мама поруч із сестрою, а дівчинка – сама по собі. Дівчинка і

сестра зображені по різні боки малюнка, відтак між ними, можливо, існує конфлікт.

У всіх членів родини, окрім дівчинки та сестри, є руки. Це може вказувати на відсутність близького контакту з дівчатками у інших членів родини.

Хлопчик Б намалював сім'ю з сильною взаємною залежністю, що може вказувати на симбіотичні стосунки або втрачене «Я». Мама є головною в родині. Хлопчик зображений в центрі, що символізує завищену самооцінку, хоча його коло зазнало декілька перемальовувань за розміром кола. Це може свідчити про його невпевненість у власному місці в родині.

Шкільним психологам необхідно проводити тренінги для сімей, у яких діти недоотримують батьківської уваги, не вміють бути разом з дитиною, не враховують її бажання, не зважають на її проблеми, прагнення бути почутою. Варто здійснювати як групову роботу, що передбачає одночасну участь дитини з її родиною, так і індивідуальну роботу з батьками окремо з метою забезпечення ефективності просвітницької роботи щодо батьківства і піклування дитиною.

Під час проведеного дослідження, окрім зазначених вище методик, було використано проєктивну методику «Кінетичний малюнок сім'ї (автори Р. Бернс, С. Кауфман) [5].

Інтерпретаційні характеристики цієї методики такі:

- 1) аналіз структури малюнка, на якому зображений склад сім'ї відповідає реальному;
- 2) аналіз деталей малюнка, під час якого акцентується увага на тому, як саме намальовані люди, оточення;
- 3) аналіз відповідей на запитання [5].

Слід зазначити, що 17 % дітей не одразу виконали запропоноване завдання, аргументуючи це тим, що не знають, як намалювати людину. Хоча ці ж молодші школярі брали участь у окреслених вище методиках, які також передбачали зображення людей. Пізніше, після спілкування з однолітками, які одразу пройшли методику, ця категорія учнів все ж таки погодилася на діагностування. Виявлене ними бажання було донесено до класного керівника з метою узгодження алгоритму дій з проходження методики.

58 % школярів не одразу почали малювати; вони попередньо обговорили, кого саме з родини і як саме намалювати свою родину, щоб вона мала найкращий вигляд. 42 % дітей якийсь час не наважувались малювати, виявляли невпевненість, а потім із захопленням активно долучилися до роботи над малюнком.

Результати за структурою малюнка показали, що:

- 27 % дітей зобразили взаємодію з батьками на малюнку;
- 30 % дітей продемонстрували взаємодію лише з братом або сестрою (за умови, якщо вони є). Батьків було намальовано окремо із взаємодіями між собою без дитини;

- лише у 33 % дітей зображення вказує на сприятливу сімейну ситуацію (наявні на малюнку всі члени родини);

- 10 % дітей намалювали тата з алкоголем у руках.

Результати за аналізом деталей засвідчили, що:

- 30 % опитуваних виявили високий рівень тривожності дитини. На їх малюнках домінує зосередженість на родині, а не на деталях та предметах;

- 10 % опитуваних виявили низький рівень тривожності. На їх малюнках є штриховки; наведено лінії; відстежується зосередженість на деталях та предметах, а не на членах родини;

- 26 % опитуваних намальовані на рисунку деталі, що вказують на конфліктність у сім'ї дитини;

- 25 % опитуваних зобразили деталі, що свідчать про почуття неповноцінності в сім'ї.

- 9 % опитуваних зобразили деталі можливої ворожості у сім'ї.

Проаналізуємо деякі з малюнків більш детально. Хлопчик В зобразив лише себе з сестрою. Він не зміг пояснити, що за дії виконують вони на малюнку, хто з них є найвеселішим. Це вказує на тривожність та можливу конфліктність у родині, брак уваги та піклування з боку батьків про щоденну життєдіяльність дитини.

Дівчинка М на малюнку представила всіх членів родини, проте старші дівчатка роз'єднані з батьками. У дівчат, окрім того, відсутні руки, що свідчить про відсутність контактності дитини з соціальним оточенням та їх закритість до нього.

Дівчинка В намалювала тільки маму без тіла та діяльності, що виражає її прагнення до контакту з мамою.

Хлопчик Д намалював лише своїх батьків у взаємодії. Вони зображені під час посадки квітів біля будинку, батьки мають вигляд задоволених. Однак самого хлопчика на малюнку немає. Таким чином дитиною виражено проблему тривожності, невпевненості щодо свого місця в сім'ї, емоційної прохолоди чи відгородженості в родині.

За результатами проєктивної методики «Кінетичний малюнок сім'ї» (автори Р. Бернс, С. Кауфман) можна зробити висновок, що у 50% дітей у сім'ї немає відчуття: добробуту, соціального благополуччя, стабільності в сім'ї, взаємозв'язку між її членами [5]. Тобто для них характерний достатній чи нижче достатнього рівня взаємодії батьків з дітьми. З метою формування

соціально благополучної особистості дитини шкільні психологи мають проводити індивідуальну (з дитиною сам на сам) та групову корекційну роботу (дитина та її батьки).

У процесі дослідження також було використано методику визначення імпульсивності (автор В. Лосенков) [9]. Результати, отримані за цією методикою, свідчать:

– високий рівень проявів імпульсивності спостерігається у 10 % дітей. Основним проявом у таких дітей є агресивна поведінка, що може бути небезпечною як для них самих, так і їх соціального оточення. Такі молодші школярі потребують уваги з боку батьків, щоб навчитись по-іншому трансформувати енергію. Доречною була б робота висококваліфікованого дитячого психолога для зниження проявів небезпечної агресії;

– середній рівень проявів імпульсивності спостерігається у 55 % дітей, який є помірним і має ситуативний характер. Дорослі мають пояснювати дитині, яким чином виконати ті чи інші завдання, допомагають з визначенням пріоритетів. Діти цієї категорії інколи можуть бути недисциплінованими, незібраними, неорганізованими;

– низький рівень імпульсивності було виявлено у 35 % досліджуваних школярів. Діти цієї категорії цілеспрямовані, наполегливі у досягненні поставленої мети – мають вміння доводити розпочату справу до кінця, здатність до саморегуляції, самоконтролю своїх дій та вчинків. Крім того, вони можуть брати відповідальність за власні дії, визначати пріоритети, зокрема розуміти, яка діяльність для них є найважливішою в конкретний момент.

Передостанньою було застосовано методику «Вимір рівня тривожності» (автори Дж. Тейлор, Т. Нємчинова) [2]. Ця методика визначає рівень тривожності у дітей молодшого шкільного віку в різних ситуаціях. Тривожність удома, у школі, у взаємодіях з однолітками та дорослими. Шкільні психологи часто використовують цю методику як основу для складання подальшого плану роботи з дитиною, зважаючи на те, що причинами тривожності можуть бути різні явища, події, ситуації, у яких бере участь дитина молодшого шкільного віку.

За отриманими результатами ми з'ясували, що більшість дітей мають:

– середній рівень тривожності – 56,25 % опитуваних. Це свідчить про те, що такі молодші школярі є активними, достатньо спокійними, проте інколи можуть відчувати неспокій;

– низький рівень тривожності – 18,75 % опитуваних. Він проявляється у дітей, які в цілому є ініціативними, товариськими, хоча в певних життєвих ситуаціях вони можуть бути стриманими чи недостатньо емоційними;

– високий рівень тривожності – 25 % опитуваних. Діти цієї категорії недостатньо товариські, трохи замкнуті. У спілкуванні з людьми вони

регулярно відчувають страх та напругу – це і незнайомі, і сусіди, і батьки, і ровесники, і однолітки конкретної статі. У різних життєвих ситуаціях можуть виявляти низьку самооцінку; під час виконання поставлених перед ними завдань налаштовані на власну невдачу чи поразку.

Шкільні психологи із молодшими школярами, які мають високий рівень тривожності, здійснюють індивідуальну психокорекційну роботу з метою зниження стресу, релаксації, побудови нової лінії поведінки тощо.

Соціально-психологічна робота з молодшими школярами та їх сім'ями спрямована на налагодження емоційного зв'язку між дітьми та їх батьками, на формування надійного оточення, до якого можна звернутися у разі при проблемної або кризової ситуації. Усі передбачені профілактичні заходи зорієнтовані на те, щоб молодший школяр не шукав розради на вулиці і не зацікавився девіантним оточенням вулиці.

Завершальною методикою була «Шкала самотності» (автори Д. Рассел, М. Фергюсон) для визначення рівня самотності у дітей за їх власними відчуттями [2]. Респондентами відмічено твердження, які є найбільш прийнятними в їхньому житті. Результати показали, що:

- 31,25 % мають високий рівень самотності, їх поведінка характеризується конформізмом, пасивністю, безініціативністю. Для себе такі діти обирають соціальну роль виконавців у взаємовідносинах з оточенням, а також уникають відповідальності, не бажають формувати власну думку і покладаються на батьків та однолітків. Нових знайомих уникають через труднощі взаємодії з новим.

- 50 % опитаних відчувають середній рівень самотності, що виявляється в окремих випадках. Відповіді вказують на те, що діти цієї категорії час від часу переживають характеристики відповідні як високому рівню самотності, так і низькому; загалом їхні відповіді займають проміжні характеристики;

- 18,75 % опитуваних демонструють низький рівень суб'єктивної самотності і є позитивно спрямованими щодо життя. Такі діти є більш упевненими в собі, готовими брати на себе відповідальність за різні рішення у своєму житті. І як наслідок рівень їх соціального благополуччя є найбільшим. Самотність для них є поодиноким та позитивним досвідом.

Отже, результати дослідження за «Шкалою самотності» (автори Д. Рассел, М. Фергюсон) свідчать, що половина учнів закладів загальної середньої освіти мають середній рівень самотності, а от високий рівень самотності є в кожного третього учня [2]. Маленька особистість, якою є молодший школяр, як правило, не може самостійно подолати самотність і сприймати її як позитивний досвід, тож завдання дорослих – не бути байдужими і допомогти дитині у вирішенні її проблем. Наприклад, шкільні

психологи у роботі з учнями із суб'єктивним відчуттям високого рівня самотності можуть організовувати в кабінеті психолога гуртки з групової роботи, під час яких діти будуть вчитися налагоджувати стосунки один з одним, формувати вміння позитивної взаємодії.

Варто акцентувати на тому, що один психолог на всі молодші класи ліцею не в змозі охопити своєю опікою всіх потребуючих цього і допомогти дітям бути щасливими та соціально благополучними. Отже, сучасне суспільство потребує змін підходів до цієї проблеми та конкретних зважених рішень, які спрямовані на вирішення нагальних питань і поліпшення ситуації щодо зменшення фактів насильства стосовно дітей молодшого шкільного віку.

Висновки. Профілактичні заходи щодо попередження домашнього насильства та запобігання йому мають бути спрямовані на формування в соціумі загальної несхвальної думки щодо насильства в сім'ї.

Практиками доведено, що саме серед дітей молодшого шкільного віку профілактичні заходи є найбільш ефективними. Важливим є те, щоб у процесі шкільного навчання та позашкільного життя дітей їм було запропоновано соціально схвалені позитивні рольові моделі поведінки поза домашнім насильством. Саме ці соціально схвалені моделі поведінки сприяють формуванню позитивних, успішних, соціально благополучних молодших школярів.

Для позитивного вирішення проблеми домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку потрібно об'єднання зусиль різних соціальних інститутів у напрямі здійснення наполегливої щоденної роботи, яка зорієнтована на попередження цього негативного явища, формування у дітей позитивних якостей, чеснот та суспільно схвалених моделей поведінки. Передусім це родина дитини, соціально-психологічні служби навчального закладу, класні керівники, які проводять виховну діяльність у напрямі успішної соціалізації молодших школярів.

Важлива роль належить роботі дотичних служб, які теж можуть здійснювати виховну, соціальну, правову роботу із школярами молодших класів. Зокрема, молодші школярі мають бути поінформовані стосовно того, до кого вони можуть звернутися із нагальною проблемою домашнього насильства, а саме: до поліції; до соціально-психологічних служб; практичних та соціальних психологів; приватних психологів; соціальних працівників; соціальних педагогів.

Ефективна діяльність усіх соціальних інститутів і дотичних служб допоможе молодшим школярам уникнути психологічних проблем у дорослому віці і стати у майбутньому відповідальними громадянами,

успішними особистостями, які здатні забезпечити як своє благополуччя, так і здійснювати діяльність на користь і розквіт держави, суспільства в цілому.

У процесі проведеного дослідження розглянуто лише деякі соціально-правові аспекти з профілактики домашнього насильства серед дітей молодшого шкільного віку, тому окреслена проблема потребує подальших наукових розвідок.

Література:

1. Актуальні проблеми сімейного насильства : колективна монографія / за заг. ред. проф. Т.О.Перцевої та проф. В.В. Огоренко. Дніпро : Ліра, 2021. 188 с.
2. Андрущенко Т.В., Зелінська Т.М. Практикум із соціальної психології : навч. посібник. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. 300 с.
3. Блага А.В. Насильство як правова категорія // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. № 3 2013, с. 285-292. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2013_3_39 (дата звернення: 04.03.2023).
4. Бук Дж. Проективна методика «Будинок – Дерево – Людина». <https://psycabi.net/testy/635-test-dom-derevo-chelovek-ddch-proektivnaya-metodika-risunochnyj-test> (дата звернення: 03.03.2023).
5. Кінетичний малюнок сім'ї (автори Р. Бернс, С. Кауфман). <https://osnova.com.ua/kinetichniy-malyunok-simi-avtor-i-v-dubovina/> (дата звернення: 03.03.2023).
6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07 груд. 2017 р. № 2229-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 03.03.2023).
7. Проективна методика «Сімейна соціограма» (автори Є. Ейдемільер, О. Черемісін). <https://jak.waykun.com/articles/simejna-sociograma-sut-metodiki-i-interpretacija.html>
8. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 15 груд. 2021 №2558-III. (дата звернення: 03.03.2023). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 04.03.2023).
9. Психологу для роботи. Діагностичні методики : збірник / уклад.: М.В. Лемак, В.Ю. Петрище. Ужгород : Вид-во О. Гаркуші, 2012. 616 с. ISBN 978-617-531-048-9

References:

1. Pertseva, T.O., Ohorenko, V.V. (2021). *Aktualni problemy simeinoho nasylstva [Actual problems of domestic violence]*. Dnipro: Lira [in Ukrainian].
2. Andrushchenko, T.V., Zelinska, T.V. (2016). *Praktikum iz sochialnoi psykhhologii [Workshop of social psychology]*. Kyiv: NPU im. M. P. Dragomanova [in Ukrainian].
3. Blaga, A.V. (2013) *Nasylstvo iak pravova kategoriia [Violence as legal category]*. "Naukovyy Visnyk Dnipropetrovskogo Derzhavnogo Universytetu Vnutrishnikh Sprav", 2, 285-292. Retrieved from <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduv> [in Ukrainian].
4. Buk, Dzh. *Method "Budynok – Derevo – Liudyna"*. ["A house – A tree – A man"]. Retrieved from <https://psycabi.net/testy/635-test-dom-derevo-chelovek-ddch-proektivnaya-metodika-risunochnyj-test> [in Ukrainian].
5. *Kinetychni valiunok simi (avtory R. Berns, S. Kaufman)*. ["Kinetic Family Drawing" (authors R. Burns, S. Kaufman)]. Retrieved from <https://osnova.com.ua/kinetichniy-malyunok-simi-avtor-i-v-dubovina/> [in Ukrainian].

6. Закон України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” : від 7 грудня 2017 року, № 2229-VIII [Law of Ukraine “On Preventing and Combating Domestic Violence from December 7, 2017, № 2229-VIII]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].

7. Проективна методика “Сімейна соціограма” (автори Ye. Eidemiller, O. Cheremisin) [Projective methodology “Family sociogram” (authors Ye. Eidemiller, O. Cheremisin)] Retrieved from <https://jak.waykun.com/articles/simejna-sociograma-sut-metodiki-i-interpretacija.html> [in Ukrainian].

8. Закон України “Про соціальну роботу з дітьми та молоддю : від. 15 грудня 2021 року, №2558-III [“On social work with children and young people” from December 15, 2021, №2558-III]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> [in Ukrainian].

9. Lemak, M.V., Petryshche, V.Yu. (2012). *Психологу для роботи. Діагностичні методи* [Psychologist needs for work. Diagnostic methods]. Uzhgorod: Ed. O. Garkushi. ISBN 978-617-531-048-9

